राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (NHRC)

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (NHRC) ची स्थापना 12 ऑक्टोबर 1993 रोजी, मानवी हक्क संरक्षण कायदा 1993 च्या कायद्यांतर्गत करण्यात आली, ज्यात नंतर 2006 मध्ये मानवी हक्क संरक्षण कायद्याद्वारे सुधारणा करण्यात आली.

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग हा MPSC पॉलिटी अभ्यासक्रम तसेच MPSC चालू घडामोडी विभागातील एक अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. आजच्या लेखात आपण राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग काय आहे या विषयाची संपूर्ण माहिती घेणार आहोत.

NHRC **म्हणजे काय**?

NHRC म्हणजे राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग. ही एक गैर-संवैधानिक संस्था आहे जी देशातील मानवी हक्कांचे जतन आणि संरक्षण करण्यासाठी वॉचडॉग म्हणून काम करते.

- युनायटेड नेशन्सच्या मते, प्रत्येक व्यक्तीला जीवनाचा हक्क, स्वातंत्र्य, समानता, मतस्वातंत्र्य, गुलामगिरीपासून मुक्तता इत्यादीसारख्या विशिष्ट अधिकारांची हमी दिली जाते.
- या अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग त्याच क्षेत्रात कार्य करतो.
- NHRC चे मुख्यालय नवी दिल्ली येथे आहे आणि 12 ऑक्टोबर 2018 रोजी त्याचा 25 वा वर्धापन दिन साजरा केला जातो.
- NHRC म्हणजे राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग. हा आयोग भारत सरकारने मानवी हक्क कायदा 1993 च्या संरक्षणाखाली दर्जेदार मानवी जीवनासाठी आवश्यक असलेल्या अनेक हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी स्थापन केला होता, ज्यामध्ये स्वातंत्र्य, समानता, गुलामगिरीपासून स्वातंत्र्य, भाषण स्वातंत्र्य इ.
- या ग्रहावर उपस्थित असलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला एक विशिष्ट प्रतिष्ठा आहे आणि त्याला त्यासोबत जगण्याची परवानगी आहे. म्हणूनच, मानवी जीवनाचा सन्मान राखण्यासाठी, त्यांच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी आणि त्यांना दर्जेदार जीवन देण्यासाठी NHRC ची स्थापना करण्यात आली.
- हे अधिकार भारतीय संविधानाद्वारे हमी दिलेले आहेत आणि भारतातील उच्च न्यायालयांद्वारेही त्यांची अंमलबजावणी केली जाते.
- NHRC प्रमाणेच, मानवी हक्कांचे पॅरिस तत्त्व देखील 1991 मध्ये स्थापित केले गेले. NHRC त्याचे पालन करत आहे. हा विषय 1993 मध्ये संयुक्त राष्ट्रांच्या आमसभेने स्वीकारला होता.

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाचा इतिहास (History)

NHRC ही संकल्पना कशी आणि केव्हा सुरू झाली ते पाहू.

- युनायटेड नेशन्स जनरल असेंब्लीने 10 डिसेंबर 1948 रोजी पॅरिसमध्ये मानवी हक्कांचा सार्वत्रिक जाहीरनामा (UDHR) स्वीकारला.
- ही कारवाई मानवजातीच्या इतिहासात एक महत्त्वाची खूण ठरली जिथे मानवी हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी एक पाऊल उचलले गेले.
- त्यानंतर लगेचच, 1991 मध्ये, राष्ट्रीय मानवाधिकार संस्थांनी पॅरिस तत्त्वे सादर केली, ज्यांना NHRIs म्हणून ओळखले जाते.
- 1993 मध्ये, संयुक्त राष्ट्रांच्या आमसभेने ही तत्त्वे स्वीकारली आणि त्याच वर्षी भारताने मानवी हक्क संरक्षण कायदा देखील लागू केला.
- राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगाचा पाया रचण्याची ही पहिलीच वेळ होती.

- मानवी हक्क जपण्याचे महत्त्व मोठमोठ्या संस्थांना कळू लागले, परिणामी पॅरिसची तत्त्वे यूएनने स्वीकारली आणि या तत्त्वांनुसार भारतानेही एक पाऊल पुढे टाकले आणि 1993 मध्ये मानवी हक्क कायद्याच्या निर्मितीचे स्वागत केले.
- भारतातील राज्य सरकारांनाही मानवाधिकार आयोग स्थापन करण्यासाठी उच्च न्यायालय आणि घटनेने अधिकृत केले होते आणि त्यांना सांगितले होते.
- राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग हा MPSC Syllabus मधील एक महत्त्वाचा घटक आहे.

राष्ट्रीय मानवाधिकार समिती चे सदस्य (Members of NHRC)

NHRC ही घटनाबाह्य संस्था असली तरी ती प्रतिष्ठित सदस्यांनी बनलेली आहे. सदस्यांच्या या रचनेत एका अध्यक्षासह इतर आठ कार्यरत सदस्यांचा समावेश होतो.

चेअरमन	निवृत्त CJI (भारताचे सरन्यायाधीश)
पहिला सदस्य	सर्वोच्च न्यायालयाचे माजी/वर्तमान न्यायाधीश
दुसरा सदस्य	उच्च न्यायालयाचे माजी/वर्तमान न्यायाधीश
दोन सदस्य	मानवी हक्कांच्या बाबींचा अनुभव आणि सखोल ज्ञान असलेले उमेदवार.
आमंत्रित सदस्य	अल्पसंख्याकांसाठी राष्ट्रीय आयोग राष्ट्रीय महिला आयोग अनुसूचित जातींसाठी राष्ट्रीय आयोग राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोग

- तसेच, हे आठ सदस्य दोन विभागात विभागले गेले आहेत, जेथे चार सदस्य पूर्णवेळ सदस्य आहेत आणि इतर चार सदस्य मानले जातात. NHRC च्या सदस्यांची रचना तपशीलवार समजून घेण्यासाठी खालील तक्त्याकडे एक नजर टाका.
- NHRC सदस्यांचे प्रतिनिधित्व निवड समितीद्वारे केले जाते जी भारताच्या राष्ट्रपतींना उमेदवारांची शिफारस करते.

या निवड समितीचा समावेश आहे:

1. पंतप्रधान
2. लोकसभा अध्यक्ष.
3. राज्यसभेचे उपसभापती
4. गृहमंत्री
5. दोन्ही सभागृहातील विरोधी पक्षनेते

NHRC सदस्यांना काढून टाकणे (Removal of the NHRC Members)

- NHRC चे अध्यक्ष आणि NHRC चे इतर सदस्य 5 वर्षे किंवा 70 वर्षे वयासाठी नियुक्त केले जातात.
- तथापि, या सदस्यांना किंवा अध्यक्षांना गैरवर्तनाचे आरोप आढळल्यास किंवा भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने सेट केलेल्या चौकशीत दोषी सिद्ध झाल्यास त्यांना तात्काळ सत्तेतून काढून टाकले जाऊ शकते.
- जर संबंधित व्यक्ती दिवाळखोरीच्या कारणास्तव संशयित आढळल्यास आणि शरीराची किंवा मनाची सुदृढ मनाची अशक्तता आढळल्यास भारताच्या राष्ट्रपतींद्वारे NHRC सदस्यांना काढून टाकले जाते. त्यांना तुरुंगवास किंवा आर्थिक शिक्षा होऊ शकते.

NHRC ची मर्यादा (Limitation)

कोणत्याही खाजगी पक्षाने केलेल्या मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाविरुद्ध कोणतीही कारवाई करण्यासाठी NHRC अधिकृत नाही.

- NHRC च्या शिफारशी निसर्गाने बंधनकारक नाहीत.
- एनएचआरसीला त्याच्या आदेशांची अंमलबजावणी नाकारणाऱ्या प्राधिकरणाला दंड करण्याचा कोणताही अधिकार नाही.
- NHRC ला सशस्त्र दलांच्या आवाक्यात जवळपास शून्य अधिकारक्षेत्र मिळाले आहे.
- NHRC एक वर्षापेक्षा जुनी, निनावी स्वरूपाची आणि सेवांशी संबंधित प्रकरणे ठेवण्यापुरते मर्यादित आहे.

मानवी हक्कांचे संरक्षण (दुरुस्ती) विधेयक, 2019

NHRC ला अधिक समावेशक बनवण्यासाठी लोकसभेने मानवी हक्क संरक्षण विधेयक 2019 मंजूर केले. मानवी हक्क संरक्षण दुरुस्ती विधेयकात प्रस्तावित करण्यात आलेल्या काही महत्त्वाच्या सुधारणा पुढीलप्रमाणे आहेत-

- भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयामध्ये पूर्वी न्यायाधीश असलेली व्यक्ती आयोगाच्या अध्यक्षपदासाठी पात्र आहे.
- उच्च न्यायालयाचे न्यायमूर्ती उच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायमूर्तींसोबत आयोगाचे अध्यक्ष होण्यासही पात्र आहेत.
- आयोगातील सदस्यांची संख्या 2 वरून 3 पर्यंत वाढवली जाईल जिथे किमान एक महिला असावी.
- आयोगामध्ये राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोग, राष्ट्रीय बाल हक्क संरक्षण आयोग आणि अपंग व्यक्तींचे मुख्य आयुक्त यांसारख्या विविध महत्त्वाच्या क्षेत्रातील अध्यक्षांचाही समावेश असावा.
- केंद्रशासित प्रदेशांद्वारे सोडल्या जाणाऱ्या मानवाधिकार कार्ये दिल्लीच्या UT साठी जबाबदार असलेल्या मानवाधिकारांशिवाय राज्य आयोगांना नियुक्त करा.

मानवाधिकार परिषद (The Human Rights Council)

संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार परिषद नावाच्या मानवाधिकार परिषदेची स्थापना मार्च 2006 मध्ये झाली.

- मानवाधिकार परिषदेचे मुख्यालय जिनिव्हा, स्वित्झर्लंड येथे आहे.
- मानवाधिकार परिषद ही एक संस्था आहे जी जगभरातील मानवी हक्कांना बळकट करण्यासाठी आणि त्यांचे संरक्षण करण्यासाठी क्षेत्रात काम करते.
- मानवाधिकार परिषद राज्यातील 49 सदस्यांची बनलेली असते ज्यांची UNGA द्वारे निवड केली जाते.

संयुक्त राष्ट्र मानवाधिकार परिषद खालील उद्दिष्टांवर काम करते-

1. संमेलनाचे स्वातंत्र्य प्रदान करण्यासाठी
2. भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य प्रदान करण्यासाठी
3. कोणत्याही धर्माचे पालन करण्याचे स्वातंत्र्य प्रदान करणे
4. महिला आणि LGBTQ समुदायाच्या हक्कांचे संरक्षण करण्यासाठी

मानवी हक्क संरक्षण कायदा 1993 आणि मानवी हक्क दुरुस्ती विधेयक 2019 मधील फरक

मानवी हक्क संरक्षण कायदा 1993 (Protection of Human Rights Act 1993)

राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोगानुसार-

- मानवाधिकार कायदा 1993 चे संरक्षण हे NHRC, राज्यांमध्ये SHRC आणि मानवी हक्कांचे अधिक चांगल्या स्थितीत संरक्षण करण्यासाठी आणि त्यांच्याशी संबंधित किंवा त्याच्याशी संबंधित बाबींसाठी मानवी हक्क कोर्ट्सची तरतूद करण्यासाठी एक कायदा होता.
- या कायद्याचा संपूर्ण देशात विस्तार झाला.
- हे समजून घेणे आवश्यक आहे की ते केवळ जम्मू आणि काश्मीरला लागू केले जाणार नाही आणि भारताच्या संविधानातील 7 व्या अनुसूचीच्या पहिल्या आणि तिसऱ्या यादीतील कोणत्याही नोंदींशी संबंधित कोणत्याही बाबींसाठी लागू केले जाणार नाही कारण ते राज्यासाठी आहे. .

मानवी हक्कांचे संरक्षण विधेयक, 2019 (Protection of Human Rights Bill, 2019)

- मानवाधिकार संरक्षण विधेयक 2019 हे अमित शहा यांनी सादर केले होते जे पूर्वी लोकसभेत गृहमंत्री होते.
- या दुरुस्ती कायद्यात मानवाधिकार न्यायालयांसह राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग आणि राज्य मानवाधिकार आयोग या दोन आयोगांची आवश्यकता आहे.
- मानवाधिकार विधेयक 2019 च्या संरक्षणाअंतर्गत NHRC चे अध्यक्ष हे भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायाधीश असावेत, ज्यामध्ये सुधारणा केल्यानंतर भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश देखील अध्यक्ष असू शकतात हे सांगणारे बदल प्रदान करण्यात आले होते

राष्ट्रीय मानवाधिकार समितीची कार्ये (Functions)

सर्वसाधारणपणे, राष्ट्रीय मानवाधिकार समिती (NHRC) चे कार्य मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाच्या तक्रारी दाखल करणे आणि चौकशी करणे आणि अशा समस्यांविरुद्ध कारवाई करणे आहे.

- मानवी हक्कांचे उल्लंघन झाल्याची तक्रार आल्यास कोणत्याही परिस्थितीत हस्तक्षेप करण्याचा अधिकार NHRC ला आहे.
- मानवाधिकारांच्या उल्लंघनाशी संबंधित प्रकरणांची चौकशी करण्यासाठी NHRC अधिकृत आहे.
- परिणामी, NHRC ला राज्याच्या कोणत्याही तुरुंगात किंवा तुरुंगातील कैद्यांच्या राहणीमानाची पाहणी करण्याचा अधिकार आहे.
- NHRC जनजागृती मोहिमेवरही देखरेख करते आणि विविध माध्यमांमध्ये जाहिरातींद्वारे साक्षरतेचे मूल्य वाढवते.
- मानवाच्या जीवनमानाचे रक्षण करण्यासाठी आणि मानवी हक्कांचे उल्लंघन रोखण्यासाठी NHRC भारत सरकारला सूचना किंवा पावले देखील सुचवू शकते. हे केंद्र आणि राज्य सरकारला लागू होऊ शकते.
- NHRC ला भारताच्या राष्ट्रपतींना वार्षिक अहवाल सादर करणे देखील आवश्यक आहे, जो नंतर लोकसभा आणि राज्यसभेत सादर केला जातो.

राष्ट्रीय मानवाधिकार समितीचे मुद्दे (Issues)

आतापर्यंत आपण चर्चा केली आहे की NHRC चे कार्य मानवी हक्कांचे संरक्षण करणे आहे, परंतु ते विशिष्ट अधिकार कोणते आहेत ज्यासाठी NHRC ची स्थापना केली आहे? चला NHRC शी संबंधित काही प्रमुख समस्यांकडे एक नजर टाकूया.

1. मॅन्युअल स्कॅव्हेंजिंग
2. लैंगिक अत्याचार
3. बेकायदेशीर चकमकी आणि न्यायबाह्य हत्या
4. बालकामगार _
5. बालविवाह
6. LGBTQ समस्या
7. कामगार हक्क
8. कैद्यांचा कोठडीत छळ
9. मनमानी अटक आणि मानसिक छळ
10. महिला आणि मुलांवर भेदभाव